

6. Митин Н. А. Новые модели математической психологии и информационные процессы / Н.А. Митин // Новое в синергетике. Взгляд в третье тысячелетие: сб. ст. / под ред. Г. Малинецкого. – М., 2002. – С. 21–37.
7. Старовойтенко Е. Б. Жизненные отношения личности: модели психологического развития / Е.Б. Старовойтенко – К. : Лыбидь, 1992. – 215с.

LITERATURA

1. Wartovskyj, M. (1988). Modeli: representatsia i nauchnoje ponimanije. M. : Progress. 507 s.
2. Ginkin, N. I. (2001). O perehodah vo vnutrennej rechi. *Voprosy psihologii*. № 3. S. 35-47.
3. Zaszekina, L.V. (2007). Movna osobystist u suchasnomu sotsialnomu prostori. *Sotsialna psyhologija*. № 5. S. 82-90.
4. Karaulov, J.N. (1987). Russkij jazyk i jazykovaja lichnost. M.: Nauka. 210 s.
5. Lavrynenko. O. L. (2009). Konstruivannja konceptualnoji modeli movnoji osobystosti. *Problemy zagalnoji ta pedagogichnoi psyhologii*. K.. Ch. 6. S. 261-273.
6. Mitin, N. A. (2002). Novyje modeli matematicheskoj psihologii i informatsyonnyje prozessy. *Novoje v sinergetike. Vzgliad v tretje tysjachiletije*. M. S. 21-37.
7. Starovojtenko, E.B. (1992). Giznennyje otnoshenija lichnosti: modeli psihologicheskogo razvitija. K.: Lybid. 215 s.

УДК 81'23

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ, РОЗУМІННЯ Й ПОРОДЖЕННЯ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Магдалина Ліла, Микола Ліла
(*Переяслав-Хмельницький, Україна*)

У статті здійснюється теоретичний аналіз проблеми сприймання, розуміння і породження висловлювання як основних чинників мовлення з точки зору психолінгвістики.

Ключові слова: *сприймання, образ, поняття, значення, усвідомлення, розуміння, породження мовлення.*

В статье осуществляется теоретический анализ проблемы восприятия, понимания и порождения высказывания как основных факторов речи с точки зрения психолингвистики.

Ключевые слова: *восприятие, образ, понятие, значение, осознание, понимание, порождение речи.*

Theoretical analysis of the problem of perception, understanding and producing of statements as the main factors of speech in terms of psycholinguistics is done in the article.

Key words: *perception, image, concept, notion, meaning, understanding, producing of speech.*

Постановка проблеми. Встановлення особистісних властивостей відіграє важливу роль у вивченні мовлення людини, адже механізми сприймання, розуміння й породження мовлення є значущими не самі по собі, а з перспективи впливу мовленнєвої діяльності на генезу особистості, на специфіку становлення її пізнавальної, емоційної та мотиваційно-сислової сфер.

На тісний взаємозв'язок між сприйманням і мовленням вказував Л. М. Веккер зазначаючи, що «слухові, зорові чи кінетичні образи слів – в прямому і точному смислі цього поняття – окремий випадок образів і, відповідно, окремий випадок психічних процесів», відповідають їх сенсорно-перцептивному рівню, але вже не предметного, а мовленнєвого сприйняття, яке є невід'ємною частиною загального сприймання [2].

Встановлення реципієнтом смислових зв'язків між словами, які в сукупності складають смисловий зміст висловлювання відбувається в процесі розуміння. В результаті осмислення слухач розуміє або не розуміє смислового змісту висловлювання. На підставі мовної здатності людини, її мовної, комунікативної й культурної компетенції відбувається психічний процес формування висловлювання, що, в свою чергу, зумовлює процес породження мовлення.

Виклад основного матеріалу. Проблема сприйняття мовлення насамперед потребує, по-перше, розмежування вузького й широкого тлумачення терміна, по-друге, врахування специфіки сприйняття звукового й письмового мовлення, по-третє, з'ясування природи сприйняття мовлення з огляду на його суб'єкт [9 с. 213].

Вузьке розуміння сприйняття мовлення стосується лише першого сенсомоторного етапу (апперцепції), на якому мовний сигнал підлягає слуховому (та зоровому) аналізу, виділенню акустичних ознак і фонетичній інтерпретації, й розглядається насамперед у психології, перцептивній фонетиці й нейрофізіології мовлення. *Широке* тлумачення поєднує перший етап з подальшою мисленнєвою обробкою й розумінням змісту повідомлення і

є предметом розгляду психолінгвістики, теорії мовленнєвої діяльності, психологічної герменевтики [10].

О.В. Скрипченко наголошував на необхідності врахування у навчальному процесі *особливостей сприймання*. Першою особливістю, на думку вченого, є *активність особистості*, яка сприймає об'єкт. Самий вплив подразника на органи чуття не забезпечує його сприймання – для одержання перцептивного образу необхідна ще й зустрічна активність комуніканта. Друга особливість сприймання – *осмисленість образу*, що відбувається на основі аналізу, порівняння та узагальнення об'єкта сприймання. Так, осмисленість тексту впливає із синтезу даних, їх об'єднання в цілісний образ. Цей синтез відбувається на ґрунті аналізу змісту окремих слів і речень та врахування контексту, а також загальної ситуації, зображеної в тексті. *Єдність змісту і форми образу сприймання* є третьою його особливістю. Кожний предмет сприймання характеризується цією єдністю. Так, сприймання тексту передбачає виділення лексичної і граматичної форми та смислового його змісту. Сприймання лексичної, граматичної і фонетичної мовної форми полегшує розуміння тексту. Четверта особливість сприймання пов'язана з *явищем апперцепції, тобто із залежністю змісту сприймання від минулого досвіду особистості, її інтересів, установок, вікових й індивідуальних особливостей* [11].

Сприймання мовлення передбачає рецепцію почутих або побачених елементів мови, встановлення їх взаємозв'язку й формування уявлення про їх значення. Таким чином, сприймання розгортається на двох ступенях – власне сприймання і розуміння.

Вчені встановили, що відчуття і сприймання слова, ведуть до формування різноманітних образів, що виникають у свідомості людини, збагачуючи її новими знаннями. За допомогою мислення створюється можливість вловити внутрішні зв'язки і відношення між предметами та явищами. При розкритті істотних зв'язків і закономірностей відбувається перехід від чуттєвого сприймання до абстрактного мислення, що і є основним законом формування поняття, яке уособлює собою згусток основних істотних властивостей явища або предмета: «в понятті переборюються обмеженість явищ і розкриваються його істотні сторони у їх взаємозв'язку» [3, с. 329].

Згідно вчення О.О. Потебні, слово-ім'я спершу відображає чуттєві образи (уявлення), які поступово перетворюються на

слова-поняття. О.О. Потебня зазначав, що «мовлення ... існує тільки як частина більш цілого, а саме мови. Для того, щоб розуміти мовлення, необхідно затримувати в душі численні відношення присутніх у цьому мовленні явищ до інших, які в самий момент мовлення лишаються, як то кажуть, «за порогом свідомості». Така система відносин надає гнучкості сприйняттю будь-чого й, в свою чергу, дозволяє знаходити вираження будь-чому» [8].

Для О.О. Потебні слово – мовлення – складається з трьох частин: зовнішньої форми (артикуляційний звук), внутрішньої форми (якою передається зміст слова) і змісту (думки).

Думки та зміст сприйнятого людиною формуються в мовленні. Перехід від ступеня чуттєвого пізнання до логічного мислення характеризується, перш за все, переходом від сприйняття та уявлення предметів, явищ, дій тощо до їх відображення у вигляді понять. Формування поняття – складний діалектичний процес, який здійснюється за допомогою методів порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування, ідеалізації, узагальнення, експерименту тощо. Слово-поняття – це необразне, виражене через слово відображення дійсності. Воно знаходить свою дійсну мисленнєво-мовленнєву сутність через розгортання його системою суджень. Слово-поняття – це сутність «...не більше ніж скорочень, в яких ми охоплюємо, відповідно їх загальним властивостям, безліч різноманітних чуттєво сприйраних речей» [3].

«Набування словом значення, – говорить Л.С.Виготський, – є результатом складної активної діяльності (оперування словом або знаком), в якій беруть участь всі основні інтелектуальні функції у своєрідному сполученні»[1].

О.М. Раєвський, встановлюючи взаємовідношення чуттєвого і раціонального в змісті слова, приходять до висновку, що в цьому узагальненні можливі найрізноманітніші сполучення абстрактно понятійного та конкретно-образного, чуттєвого змісту мислення і тільки внаслідок розкриття своєрідності цього сполучення можливе правильне розуміння смислового змісту слова. Через те і оволодіння смисловим змістом слова у процесі мовного розвитку людини вимагає як основну передумову не тільки формально-логічного визначення понятійної сторони цього змісту, а й усвідомлення тієї сторони, яка являє собою конкретно-чуттєве в ньому.

Вказуючи на основні етапи і форми становлення значення слова щодо характеру узагальнення на різних етапах розвитку, Л.С. Виготський вказував на якісні його відмінності. Спочатку йде утворення синкретичних образів. Перший *синкретичний образ*, який утворює значення слова, є образом випадкової групи предметів, що утворюється на основі просторових або часових зустрічей окремих елементів, безпосереднього контакту або складнішого відношення, котре виникає між ними у процесі безпосереднього сприймання. В цей час людина керується не об'єктивними зв'язками, які вона відкриває в речах або явищах, а суб'єктивними, котрі визначаються власними враженнями, справленими на неї. Загальне значення формується не в результаті виділення об'єктивних ознак властивих предметам, а *на підставі* того *спільного*, що виступає у загальному враженні від предметів при їх сприйманні. На більш високому рівні в основі значення слова лежать зв'язки, які є результатом не поодинокого сприймання, а утворюються внаслідок об'єднання предметів, група яких була створена раніше. Наступний етап, на думку вченого, характеризується здійсненням *узагальнення* відповідно до об'єктивно існуючих зв'язків між предметами чи явищами в основі якого лежить добір за ознакою функціонального доповнення – «... це є узагальнення на основі співучасті узагальнюваних предметів в єдиній практичній операції *на підставі* їх *функціонального співробітництва*» [3].

На відміну від сприйняття мовлення, розуміння мовлення є когнітивною операцією осмислення й засвоєння інформаційного масиву повідомлення або тексту на підставі сприйняття семантичного змісту висловлювань, їхньої мисленнєвої обробки із залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, тобто власного тезаурусу адресата та знань норм комунікації притаманних певній культурі. Розуміння мовлення реалізується у взаємодії усвідомлюваного і неусвідомленого, вербалізованого і того, що не підлягає вербалізації, і не є простим відтворенням задуму адресата та змісту його повідомлення, воно є творчим процесом звірення сприйнятого з інформацією, що зберігається у пам'яті адресата з урахуванням процедур категоризації, а також обробки й переробки інформації, які визначають формування відмінного від породженого мовцем змісту, хоч і в межах заданих смислів. [10].

Розуміння характеризується різним ступенем глибини та якості, зокрема:

1. Початковий, загальний рівень розуміння свідчить про розуміння тільки основного предмета висловлювання, тобто про що йдеться. Слухач може розповісти про що йому говорили, але не може відтворити зміст висловлювання.

2. Другий рівень – рівень розуміння смислового змісту – визначається розумінням всього висловлювання, викладення думки продуцента, її розвитку та аргументації. Цей рівень характеризується не тільки розумінням того, про що йшлося, а й того, що було сказано.

3. Вищий рівень розуміння визначається розумінням не тільки того, про що і що саме було сказано, а найголовніше для чого була висловлена думка і якими мовними засобами. Таке проникнення у смисловий зміст дозволяє слухачеві зрозуміти мотиви, що дозволяють мовцю говорити саме так. Цей рівень розуміння включає також і оцінку мовних засобів, які були використані мовцем для вираження власних думок, бажань, переживань тощо [1].

Чарльз Осгуд розглядав проблеми породження і сприйняття мовлення на основі так званої теорії рівнів мови. Пропонуючи цю теорію він вважав, що в процесі породження мовлення (кодування мовлення) існують чотири рівні:

1. Мотиваційний рівень – одиницею якого є речення у широкому неграматичному розумінні. На цьому рівні приймаються рішення загального характеру, тобто, говорити чи ні, якщо говорити то у якій формі (ствердження, питання, наказ) і що виділити логічним наголосом, які вибрати моделі інтонації.

2. Семантичний рівень – на якому почергово виділяють в реченні послідовність слів – функціональні класи.

3. Рівень послідовності – на якому одиниця-слово, розглядається не як семантична одиниця, а як фонетичне слово. В процесі кодування на цьому рівні діють такі механізми: розпізнавання звукових послідовностей; визначення довжини відрізків таким чином, щоб інтервали між словами були більшими, ніж інтервали всередині слів, навіть на межі морфем; механізми граматичних послідовностей, котрі мають справу з «великими сегментами»;

4. Інтеграційний рівень – де у якості одиниці виступає склад. На цьому рівні діють моторні механізми кодування, проходить звукове оформлення висловлювання [1].

Л.С. Виготський вважав, що суть процесу породження мовленнєвого висловлювання міститься у переході від думки до слова. Він виділяв три площини мовленнєвого мислення: думку, внутрішнє мовлення, слово. Визначаючи сутність процесу породження мовлення, вчений звертав увагу на те, що у живій драмі мовленнєвого мислення рух йде від мотиву, який породжує якусь думку, до оформлення самої думки, до опосередкування її у внутрішньому слові, потім – у значеннях зовнішніх слів і, на кінець в словах [3].

О.Р. Лурія розглядав формування висловлювання як перехід смислу у значення. При цьому автор виділяв ряд етапів:

1. Етап первинного семантичного запису, або висхідної схеми, яка містить в собі дві частини тему і рему, котрі утворюють початкову думку і систему зв'язків, які фігуруватимуть в майбутньому мовленнєвому висловлюванні.

2. Етап внутрішнього мовлення, на якому відбувається перехід внутрішнього смислу в систему розгорнутих, синтаксично організованих мовленнєвих значень. Тобто, перекодування в організовану структуру майбутнього розгорнутого синтаксичного висловлювання.

3. Етап формування мовленнєвого висловлювання, на якому, з одного боку, розгорнуте мовленнєве висловлювання включено в процес спілкування і передачу інформації, а з іншого – до його складу входить не одне речення, а цілий ланцюжок взаємопов'язаних речень. Важливою є думка Лурії про те, що фрази чи речення, які входять до складу розгорнутого мовленнєвого висловлювання неможливо вивчати поза залежністю від контексту [7].

О.О. Леонт'єв запропонував наступну теорію породження мовлення. Першим етапом її є внутрішнє програмування висловлювання. Воно відповідає змістовному ядру майбутнього висловлювання. В основі внутрішнього програмування є образ, який має особистісний смисл. З одиницями програмування здійснюються операції: включення, перерахунку і об'єднання частин у єдине ціле. На етапі граматико-семантичної реалізації автор виділяє ряд підетапів: текстограматичний (переведення

на об'єктивний код); фонограматичний (лінійний розподіл кодових одиниць); синтаксичне прогнозування (надання елементам граматичних характеристик); синтаксичний контроль (співвіднесення прогнозу із ситуацією).

Слідом за внутрішнім семантико-граматичним програмуванням висловлювання проходить його моторне програмування. Далі здійснюється вихід мовлення – реалізація. На кожному етапі породження мовлення діє механізм контролю за реалізацією.

У навчанні мови вчений наголошував на необхідності врахування фактору людини, співвідношенні особистості з структурою і функціями мовленнєвої діяльності, з одного боку та з мовою як головною складовою образу світу людини, з іншого [6].

У сучасній зарубіжній психолінгвістиці, як зазначає О.О. Залевська, найбільш популярною є модель породження мовлення американського вченого В. Левелта. Дослідник будує її з урахуванням членування системи на підсистеми, кожна з яких отримує відповідний вид мовленнєвої інформації і надає певний продукт. Такими підсистемами в його моделі є концептуалізатор, продуктом якого є довербальне повідомлення; формувальник, що здійснює граматичне й фонологічне кодування у взаємодії з лексиконом; й артикулятор, який перетворює фонетичний план, тобто внутрішнє мовлення на зовнішнє. На позначення одиниці граматичного кодування повідомлення В. Левелт уводить поняття леми як до фонологічного продукту роботи концептуалізатор й формувальника. При породженні мовлення в цій моделі враховується модель дискурсу, знання ситуації й енциклопедичні знання, які впливають на концептуалізатор при довербальному повідомленні. В. Левелт використовує опозицію декларативного та процедурного типів знань: перше містить в моделі дискурсу, є ситуативним й енциклопедичним, і наявне в концептуалізатор у вигляді пропозиційних структур, друге налаштовує кодування на процедуру вилучення з пам'яті потрібного твердження, на граматичне та фонологічне кодування у формувальнику [5].

Холістична модель О.О. Залевської будується на функціонуванні різнорівневих одиниць лексикону як само організованої динамічної системи. У процесі продукування мовлення вчена виділяє ряд проміжних продуктів: образ результату, смислової програму й висловлювання, які

забезпечуються пусковим моментом, що контролює всі позитивні рішення на різних стадіях продукування. Першим процесом є побудова образу результату дії, що містить домінуючу мотивацію, формування моделі ситуації та врахування ймовірного досвіду. Продукт цього процесу – образ результату – є стимулом для процесу смислового програмування (вибору семантичних одиниць і правил їхньої комбінаторики), результатом якого є смислова програма, що сприяє здійсненню процесу її реалізації (вибору слів, стратегії переходу до зовнішнього коду, правил комбінаторики слів і моторної реалізації). Продуктом цього етапу є висловлення.

Висновки. Отже, сприймання, розуміння і породження мовлення у психолінгвістиці представлено численними концепціями як зарубіжної, так і вітчизняної психолінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беянин В.П. Психолінгвістика / В. П. Беянин. – М.: Московський психолого-соціальний інститут, 2003. – 232 с.
2. Веккер Л.М. Психика і реальність: єдина теорія психічних процесів / Л.М. Веккер. – М.: Смысл, 1998. – 685 с.
3. Виготський Л.С. Мышление и речь / Л.С. Виготський – М.: Лабиринт, 2001. – 368 с.
4. Жинкин Н.И. Язык – речь – творчество: Исследование по семиотике, психолінгвістике, поезике: Избр. тр. / Н.И. Жинкин. – М.: Либиринт, 1998. – 366 с.
5. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику. – 2-е изд. испр. и доп. / А.А. Залевская. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2007. – 560 с.
6. Леонтьев А.А. Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания / А.А. Леонтьев – М.: Наука, 1969. – 307 с.
7. Лурия А.Р. Язык и сознание / Под ред. Е.Д. Хомской. – 2-е изд./ А.Р. Лурия – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 346 с.
8. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: Синто, 1993 – 192 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000.– 720с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – Полтава, «Довкілля», К.: 2008. – 710 с.
11. Скрипченко О.В. Основи психології і педагогіки / О.В. Скрипченко. – К.: Вид-во «Україна-Віта» 2005.
12. Psycholinguistics // A Survey of Theory and Research Prod Lens /Ch. E. Osgood & T.A. Sebeok (Ed.). Baltimore, 1954. – P. 18-66.

LITERATURA

1. Beljanin V.P. (2003). Psiholingvistika. M.: Moskovskij psihologo-socialnyj institut.
2. Vekker L.M. (1998). Psihika i real'nost': edinaja teorija psihicheskikh processov. M.: Smysl.

3. Vigotskij L.S. (2001). Myshlenie i rech. M.: Labirint.
4. Zhinkin N.I. (1998). Jazyk – rech – tvorcestvo: Issledovanie po semiotike, psiholingvistike, pojetike. M.: Libirint.
5. Zalevskaia A. A. (2007). Vvedenie v psiholingvistiku. M.: Ros. gos. gumanit. un-t. 560 s.
6. Leontev A.A. (1969). Psiholingvisticheskie edinicy i porozhdenie rechevogo vyskazyvaniia. M.: Nauka. 307 s.
7. Lurija A.R. (1998). Jazyk i soznanie / Pod red. E.D.Homskoj. M.: Izd-vo MGU. 346 s.
8. Potebnja A. A. (1993). Mysl i jazyk. K.: Sinto.
9. Rubinshtejn S.L. (2000). Osnovy obshhej psihologii. SPb.: Piter. 720 s.
10. Selivanova O.O. (2008). Suchasna lingvistika: naprjami ta problemi. Poltava, «Dovkillja». K. 710 s.
11. Ckripchenko O.V. (2005). Osnovi psihologii i pedagogiki. K.: Vid-vo «Ukraïna-Vita».
12. Osgood, Ch.E. & Sebeok, T.A. Psycholinguistics (1954). A Survey of Theory and Research Prod Lens. Baltimore. P. 18-66.

УДК 81'23

ИЗМЕНЕНИЕ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ПАТТЕРНОВ В УСЛОВИЯХ СТРЕССА

Александр Макаренко, Филипп Петров
(Киев, Украина)

У статті проаналізовано процеси змін у спілкуванні людини в умовах стресу, а також групи людей в умовах короткотривалого та довготривалого стресу. Зміни, які відбуваються в процесі спілкування людини, залежать від індивідуальних особливостей та складної взаємодією таких психологічних процесів, як воля, мислення, увага, емоційна сфера. Окрім цього, значний вплив здійснюють особливості оточуючого соціуму, етнічні, національні, культурні відмінності, а також тривалість стресу. В умовах стресу у людини можуть кардинально змінюватися особливості спілкування, його темп, стиль тощо. У випадку змін у спілкуванні у групі, виділяється певна стадійність, яка характеризує певний алгоритм трансформації спілкування між індивідами, його перетворенням з плином часу та в залежності від особливостей стресу.

Ключові слова: спілкування, стрес, психосоціальний субсиндром стресу.